

Alexander Marinchenko

Combat operations of Soviet troops in local encirclements on the territory of Ukraine
in the summer of 1941

The article attempts at identifying cases of local encirclements of Soviet troops on the territory of Ukraine in the summer of 1941 and the analysis of combat operations by encircled units in specific war conditions.

Key words: *encirclement, Soviet troops, the division, military formation, military units, human and material losses.*

УДК 355.432.1

Валерій Грицюк (м.Київ)

**ОПЕРАЦІЇ З ОТОЧЕННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ:
1941 / 1944 рр.**

У статті взяті до аналізу військові операції на оточення противника, здійснені німецькими та радянськими військами в 1941 та 1944 роках на Правобережжі України.

Ключові слова: *Друга світова війна, Уманська оборонна операція, Корсунь-Шевченківська наступальна операція.*

Операції на оточення і знищення противника є вищою формою військового мистецтва. Вважається, що її започаткував карфагенський полководець Ганнібал, армія якого оточила та знищила римське військо в битві під Каннами 2 серпня 216 р. до н. е.

В жодній війні минулого не було такої кількості операцій на оточення великих угруповань і таких результатів із знищення оточеного ворога, як у Великій Вітчизняній війні. Всі операції на оточення, проведені в роки Великої Вітчизняної війни, відрізнялися небувалим розмахом як за кількістю військ і техніки, що брали в них участь, так і за часом (темпом) і простором. Кожна з них за своєю організацією і проведенням не була схожа на попередню. У кожній операції завжди були свої певні особливості. До аналізу запропонованої воєнно-історичної розвідки взято Уманську оборонну операцію 1941 року та Корсунь-Шевченківську наступальну операцію 1944 року. Друга операція досить

широко представлена в історіографії, а перша навпаки – має обмаль як історичних джерел, так і наукових студій їй присвячених.

Автором статті вперше робиться спроба порівняти дві операції на оточення, які проводились різними воюючими сторонами у різний час на майже одній і ті ж території.

1941-й рік. Після перших двох тижнів війни, відповідно до уточнених завдань, група армій “Південь” частиною сил продовжувала наступ на київському напрямі, а головними силами здійснювала операцію з метою оточення радянських військ на Правобережжі. Головну роль в операції по оточенню радянських військ на захід від Дніпра відігравали 1-а танкова група і 17-а армія з північного напрямку, а з півдня – 11-а армія.

У середині липня війська Південно-Західному фронту завдали кілька контрударів по 6-й німецькій армії і 1-й танковій групі, але ліквідувати розрив, що утворився між своїми 5-ю і 6-ю арміями, не змогли. З метою створен-

ня більш вигідного угруповання військ Ставка наказала до 21 липня відвести війська 6, 12, 18 і 9-ї армій на рубіж Біла Церква – Гайсин – Кам'янка – нижня течія р. Дністер. Одночасно командуючому Південно-Західному фронту наказувалося завдати удару у фланг угрупованню противника, що знаходилося проти 6-ї армії, а командуючому Південному фронту – створити сильну групу фронтових резервів у районі Умані у складі 18-го і 2-го механізованих корпусів (нараховувалося до 900 танків) і двох стрілецьких дивізій з метою організації контрударів по ворогу (Директиви Ставки ВГК Південному фронту б/н від 17.07.41 і Південно-Західному фронту № 00411 від 18.07.41)¹.

Для забезпечення відведення військ 6-ї і 12-ї армій на тиліві рубежі, 26-а армія в другій половині липня нанесла ряд контрударів з району південніше Києва. Проте командуючий Південного фронту не зміг виконати наказ Ставки про створення фронтового резерву. Механізовані корпуси при зосередженні в районі Умані розтяглися на марші і зазнали великих втрат від авіації противника. Крім того, у зв'язку з проривом противника командування фронту було змушене розгорнути 18-й механізований корпус у стику між 12-ю і 18-ю арміями².

21 липня 2-й механізований корпус завдав контрудар по противнику, який прорвався до Умані, і відкинув його. Однак унаслідок виходу військ 11-ї німецької армії в район Балти виникла загроза глибокого охоплення військ 6-ї і 12-ї армій з півдня. Тому Ставка затвердила рішення військової ради Південно-Західного напрямку на негайне відведення цих армій на рубіж Тальне – Христинівка та підпорядкування їх командуючому Південному фронту (Директива Ставки ВГК № 00509 від 25.7.1941 р.)³. Директива 0044/оп Південного фронту про підпорядкування 6-ї і 12-ї армій була ухвалена 25 липня надвечір. Директива на проведення оборонної операції військ фронту за номером 0027/оп від 27 липня конкретизувала завдання. Вона встановлювала питання управління та взаємодії і уточнювала рубежі відходу армій: для 12-ї армії ст. Звенигородка, Соколівочка, викл. Потап, штаб армії у Новоархангельську; для 6-ї армії – Потап, Умань, Христинівка, штаб армії в Умані; 2-й мехкорпус виводився з бою, передавався до резерву фронту та зосереджувався в районі Новоархангельськ, Підвисоке, Тишківка⁴. Отже, в рішенні

командувача Південним фронтом проглядається прагнення здійснити маневр та розвернути армії правого крила фронтом на північний-захід для відбиття удару 1-ї танкової групи німців.

До кінця липня 6-а і 12-а армії відійшли на зазначений рубіж, але їх стан в зв'язку з великими втратами, сильною перевтомою особового складу і безупинним тиском противника залишався винятково важким. Ситуація ускладнювалася і тим, що управління військами було незадовільним через погану організацію зв'язку.

Під час відходу військ між фронтами утворився розрив. Щоб не дати можливості противнику розвинути удар на стику фронтів, Ставка наказала головнокомандуючому Південно-Західним напрямком відвести армії правого крила Південного фронту на рубіж Шпола – Тернівка – Рибниця і там міцно закріпитися. Одночасно пропонувалося створити сильну групу резервів у районі Черкаси – Кіровоград – Кременчук і підготувати удар у загальному напрямі Черкаси – Вінниця (Директива Ставки ВГК № 00565 від 28.7.1941 р.)⁵. Однак цю директиву Ставки військам Південного фронту виконати не вдалося. Німецькі удари угруповання вперто наступали по зустрічних напрямках: Звенигородка – Тальне – Новоархангельськ та Кодима – Балта – Криве Озеро. Врахувавши складність обстановки, командувач фронту передав управління всіма військами, над якими нависла загроза оточення, командувачу 12-ї армії⁶. В подальшому ці війська в документах називаються групою генерала Понделіна.

2 серпня з'єднання 1-ї танкової групи противника вийшли в район Первомайська і відрізали шляхи відходу на схід військам 6-ї, 12-ї та частково 18-ї армій і 2-го мехкорпусу. У цей же час 17-а німецька армія охопила їх з півдня. Кільце оточення замкнулось. Стійкого фронту оточення ще не було. Можливість прориву радянських військ була високою. Бракувало стійкого управління, зв'язку, належної розвідки, тверезої оцінки обстановки та прийняття правильних рішень. Особливих труднощів війська зазнавали у матеріально-технічному забезпеченні, передусім у боєприпасах та пальному. Спроби їх доставки авіацією були мало результативними, про що свідчать документи того часу⁷.

Бої радянських частин в оточенні тривали до 7 серпня⁸. Були знищені управління двох

армій, семи корпусів, перестало існувати 20 радянських дивізій. Близько 103 тис. військовослужбовців потрапило в полон, ворог захопив 300 танків та 800 гармат⁹. Трагічною була доля командувачів армій генералів Понеделіна та Музиченка, їм судилося зазнати гіркоту німецького полону, а після звільнення – сталінських таборів. Вихід противника в район Первомайська створив загрозу охоплення інших військ Південного фронту.

1944 рік. Планування і підготовка операцій радянських військ на 1944 р. почалися з листопада 1943 р., тобто у ході завершення попередньої кампанії. Майбутні завдання стали предметом обговорення в Ставці Верховного Головнокомандування. Операції цього періоду війни отримали назву “десяти сталінських ударів”, стратегічна наступальна операція на Правобережній Україні визначалася головною у зимовій кампанії 1943 – 1944 рр. та планувалася другою¹⁰. Координація дій військ покладалася на представників Ставки ВГК: 1-го та 2-го Українських фронтів – Маршала Радянського Союзу Г. Жукова; 3-го та 4-го Українських фронтів – Маршала Радянського Союзу О. Василевського.

Військово-політичне керівництво III-го рейху також визначилося в зосередженні основних зусиль на південній ділянці фронту. З метою реалізації воєнно-політичних планів наприкінці 1943 року на Україні були зосереджені найпотужніші угруповання військ: понад 4 млн. військовослужбовців з обох сторін, 45 тис. гармат та мінометів, 4 тис. танків та майже 4 тис. літаків. Закінчувалась підготовка однієї з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни.

Готуючи великі наступальні операції, Ставка вжила заходів до посилення Українських фронтів резервами, бойовою технікою і матеріально-технічними засобами. Наприклад, 1-й Український фронт у листопаді – грудні 1943 р. одержав дві загальновійськові, одну танкову армію і два окремих танкових корпуси. До початку наступу на Правобережній Україні на 1400-кілометровому фронті радянське командування розгорнуло 167 стрілецьких і 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 8 механізованих корпусів. У середньому на одну стрілецьку дивізію припадало 8 км фронту.

На початок операції 1, 2, 3 і 4-й Українські фронти нараховували 2 406 тис. солдатів та

офіцерів, 28 654 гармат та мінометів, 2037 танків та САУ, 2600 літаків. В ході операції війська постійно підсилювались: призвано зі звільнених територій 766 334 чол., крім того направлено в частини 60 401 чол. маршового поповнення (63% від усього призову до радянських збройних сил за I-й квартал 1944 року); в цей же час надійшло з промисловості та ремонтно-відновлювальних підприємств 4655 танків та САУ (74,4 % від усіх отриманих за цей час Червоною армією), 4 803 гармат та мінометів (49,2 %)¹¹. Перерозподіл сил та засобів здійснювався також за рахунок стратегічних резервів та перегруповань військ з інших стратегічних напрямів та театрів воєнних дій. З радянського боку додатково до операції були залучені: 2-й Білоруський фронт, 47, 61, 70-а армії, 2, 4 і 6-а танкові армії (остання сформована в ході операції), 6-а повітряна армія (що включали 6 танкових та 2 механізованих корпуси, 33 дивізії).

Радянським військам протистояла група армій «Південь» (командуючий генерал-фельдмаршал Манштейн) і група армій «А» (командуючий генерал-фельдмаршал Клейст), всього 93 дивізії, у тому числі 18 танкових і 4 моторизовані, а також дві моторизовані бригади. Групи армій «Південь» і «А» підтримував 4-й повітряний флот. Німці та їх союзники мали 1 760 тис солдат і офіцерів, 16 800 гармат та мінометів, 2200 танків та штурмових гармат, 1460 літаків для дій в Україні. Для поповнення втрат гітлерівське командування було змушено в січні – першій половині квітня підтягти на південну ділянку фронту 40 дивізій і 4 бригади з резерву Головного командування й інших країн, не враховуючи поточного поповнення діючих тут військ людьми, бойовою технікою й озброєнням.

Проте накопичення сил та засобів здійснювалось обома сторонами зі значними труднощами. На кінець 1943 р. радянська економіка поряд із досягнутими успіхами продовжувала переборювати ряд перешкод, які не давали їй можливості повною мірою забезпечити потреби збройних сил, особливо в боєприпасах та пальному. Не було можливості повністю поповнити величезні втрати в матеріальній частині, в першу чергу, в танках та САУ, літаках, яких війська зазнали в ході літньо-осінньої кампанії 1943 р. Вичерпались моторесурси технічних засобів, особливо автомобільного й тракторного парку. Внаслідок цього бойові можливості оператив-

них об'єднань, задіяних на південно-західному напрямі, порівняно з літом 1943 р. суттєво знизилась: кількість бойових засобів у розрахунку на одну загальновійськову армію зменшилась в людях на 20 %, в артилерії на 17 %, в танках і САУ – на 72 %. Матеріальне забезпечення фронтів було в 2–3 рази меншим від аналогічних показників у попередніх кампаніях¹².

Війська зазнавали серйозних труднощів з комплектуванням особовим складом. Найгірший стан справ спостерігався у стрілецьких з'єднаннях, середня чисельність яких в період бойових дій на Правобережній Україні коливалась у межах від 3,2 до 6,2 тис. чол., що становило 30–60% штатної чисельності¹³. Ця проблема ускладнювалась низькими професійно-бойовими якостями значної частини поповнення, мобілізованого зі звільнених від окупації областей та відсутністю достатнього часу на його підготовку в запасних частинах¹⁴. Навіть дійшло до того, що комуністам доручали стежити в бою за новобранцями, щоб ті вели вогонь у сторону ворога, та не нищили набої¹⁵.

Ще більших труднощів зазнавав противник¹⁶. Саме цим виправдовувалось рішення радянського військово-політичного керівництва про початок стратегічного наступу на Правобережній Україні, фактично не завершивши підготовки до стратегічної операції. Воно стало несподіваним для ворога, який виключав можливість активних бойових дій без оперативної паузи за складних погодних умов, і не давало йому часу для приведення своїх військ у порядок.

У середній течії Дніпра гітлерівці втрималися в районі Канева. Цей район вклинювався в розташування радянських військ величезним виступом, вершина якого впиралася в Дніпро на ділянці до 40 км у районі Канева¹⁷. Командування противника розраховувало відновити оборону на Дніпрі, використавши корсунь-шевченківський виступ для організації ударів по флангах військ 1-го і 2-го Українських фронтів.

При плануванні операцій фронтів в рамках стратегічної операції на Правобережній Україні Й. Сталін погодився на проведення операцій з оточення великих ворожих угруповань¹⁸. Вже на кінець жовтня 1943 р. оформився задум щодо можливого оточення ворожих угруповань шляхом з'єднання 1-го та 2-го Українських фронтів в районі станції

Христинівка поблизу Умані або 2-го та 3-го Українських фронтів – у районі Апостолове. Згодом пріоритетним став перший варіант.

Відповідно до вказівок Ставки ВГК 1-й Український фронт 24 грудня 1943 року завдав головного удару на Вінницю, а допоміжні – на Рівне і Христинівку. Пізніше в історіографії ця операція 1-го Українського фронту отримує назву Житомирсько-Бердичівської (24.12.43 – 14.1.44)¹⁹.

Тільки впевнившись в успіху дій фронту, Ставка ВГК вирішила розширити межі операції шляхом введення в дію об'єднань 2-го Українського фронту. Згідно з вимогами Ставки ВГК (Директива Ставки ВГК №30272 від 29.12.1943)²⁰ цей фронт мав завдати головного удару на Кіровоград – Первомайськ, а частиною сил на Христинівку, назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення ворожих військ у районі Канева, Умані, Сміли²¹. Січнева операція 2-го Українського фронту в історіографії отримала назву Кіровоградської (5–16.1.44)²².

Штучне відокремлення задуманої як єдине ціле операції двох фронтів на самостійні фронтові операції, на нашу думку не правильне. Таку ж позицію обстоюють сучасні російські військові історики, які пропонують назвати цю операцію Житомирсько-Кіровоградською операцією 1-го та 2-го Українських фронтів та вважати її незавершеною²³.

38-ма армія 1-го Українського фронту на 6 січня оволоділа районом Липовець, Ільїнці, Жашків. У оперативному шикуванні ворожих військ утворився розрив 80 км. Станом на 12 січня війська фронту вийшли на підступи до Жмеринки й Умані. З'єднання 27-ї армії і 5-й гв. танковий корпус прорвалися в район Звенигородки²⁴. Це дозволило перерізати комунікації з'єднань противника, які оборонялись на Канівському виступі. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. 14 січня вони перебували на відстані 120 км від Умані. У директиві Ставки від 16 січня 1944 р. провіна за невиконання завдань фронту покладалась на І. Конєва²⁵.

Рятуючи становище, командування групи армій “Південь” вживало всі можливих заходів щодо локалізації розриву. Сюди спішним порядком було перекинуто 12 дивізій. 11–14 січня з-під Вінниці та Умані розпочався контрнаступ ворожих військ.

Внаслідок удару в районі Тального, Звенигородки противнику вдалося потіснити радянські війська на 40 – 50 км. Потрапили в оточення 136-а сд, частини 167-ї сд і 6-та мбр із складу 5-го гв. тк.

Наступальні можливості обох фронтів були вичерпані, ударні угруповання розпорозились, між арміями виникли незайняті військами проміжки, резерви закінчились. У танкових і механізованих корпусах залишалось менше 50% бойового складу: у військах 1-го Українського фронту – 533 танки і САУ із 1128; 2-го – 212 із 560²⁶. За цих умов Ставка дозволила фронтам перейти до оборонних дій та вживала термінових додаткових організаційних заходів щодо всебічного забезпечення військ.

Таким чином, на середину січня основні завдання операції по оточенню німецьких військ в районі Умані залишалися невиконаними, ворог продовжував утримувати виступ у районі Корсунь-Шевченківського. За цих умов Ставка ВГК директивою № 220006 від 12.01.1944 р.²⁷ лише уточнила завдання фронтів, суть яких полягала в оточенні та знищенні ворожого угруповання на корсунь-шевченківському виступі (в документі він називається Миронівсько-Звенигородський) шляхом одночасних ударів військ фронтів під основу виступу і з'єднання їх у районі Шполи. У порівнянні з попереднім задумом – оточення ворожого угруповання шляхом зімкнення 1-го та 2-го фронтів у районі Умані, Христинівки – глибина й обсяги завдань обох фронтів значно скорочувались за рахунок переміщення ділянок прориву ближче до Дніпра, що дозволяло оминати танкові заслони противника, полегшувало оточення та розгром з'єднань, що знаходились на Канівському виступі (в документах трапляється і така назва). Проте нова операція на оточення набувала значно скромніших обрисів порівняно з попереднім задумом. Слід зазначити, що й угруповання, і виступ, і сама операція отримали назву Корсунь-Шевченківських вже після її проведення. У джерелах поширені назви “Черкаський котел”, “Миронівсько-Звенигородська операція” та ін.

Задум Корсунь-Шевченківської операції (24.01.44 – 17.02.44) не був сформований завчасно, а виник вже у ході воєнних дій. Ще одним суттєвим фактором, який впливав на хід і результати операції, став украй стислий термін, що відводився для її підготовки – 5–7

днів. Природно-географічні умови також значно впливали на хід бойових дій, особливо це стосується складних і мінливих погодних умов і бездоріжжя. В кінці січня в Україну раптово прийшла рання весна.

Командування 1-го і 2-го Українських фронтів вірно обрало напрямом головних ударів та здійснило перегруповання військ, що дозволило прорвати оборону противника в основі виступу, а танковим арміям наступати назустріч один одному на Звенигородку.

Розпочали наступ війська 2-го Українського фронту. Хоча їх наступ був спланований на 25 січня, командувач фронту генерал-полковник І. С. Конев розгорнув бойові дії з'єднань на добу раніше – 24 січня з метою проведення розвідки боєм. Наступ головних сил 53-ї та 4-ї армій розпочався 25 січня 1944 р. Відповідно до плану 26 січня за підтримки 2-ї повітряної армії з 30-хвилинної артпідготовки розпочався наступ 1-го Українського фронту. Прорив оборони противника здійснювався на 27-кілометровій ділянці фронту між Тинівкою і Ківшуватим: 40-ва А на ділянці Тинівка, Косяківка (ширина 17 км), 27-ма А – на ділянці Косяківка, Ківшувате (10 км).

Після прориву оборони противника війська приступили до виконання нового завдання – оточення угруповання німецьких військ. На цьому етапі операції головна роль була відведена танковим арміям. Зважаючи на брак танків у 2-му Українському фронті для розвитку наступу в глибині, в коридор прориву був введений 5-й кавалерійський козацький корпус в складі трьох дивізій. Незважаючи на ситуацію, що склалася, передові загони 5-ї гв. та 6-ї танкових армій, прорвалися в Звенигородку. 28 січня 1944 р. близько 13-ї години відбулася зустріч танкістів 1-го та 2-го фронтів. В подальшому частини танкових армій були використані для створення зовнішнього фронту оточення. До 3 лютого війська 27-ї А 1-го Українського фронту, 4-ї гв. А, 52-ї А та 5-го гв. кк 2-го Українського фронту створили суцільний внутрішній фронт оточення.

У більшості радянських видань подаються цифри, запропоновані І. Коневим²⁸, а саме – в кільці опинилося управління 11-го і 42-го німецьких армійських корпусів, 10 дивізій і одна бригада, всього майже 80 тис. солдат і офіцерів, близько 1600 гармат і мінометів та більш як 230 танків і штурмових гармат. Німці подають інші дані – в котлі перебували 6 дивізій і одна бригада, близько 54 тис. чол.

потрапило в оточення. Загальне керівництво оточеними військами з 30 січня було доручене генералу В. Штеммерману.

Для недопущення деблокування оточеного угруповання командування 1-го та 2-го Українських фронтів вжило термінових заходів щодо створення і зміцнення зовнішнього фронту оточення. На ділянці від Охматова до Звенигородки оборонялися війська 1-го Українського фронту: частина сил 40-ї А і 6-ї ТА. Від Звенигородки до Водяного оборонялася 5-та гв. ТА разом із 49-й ск 53-ї А 2-го Українського фронту. Усього на зовнішньому фронті оточення на відстані близько 150 кілометрів розташовувались 22 стрілецькі дивізії, до 2736 гармат і мінометів, дві танкові армії, що мали 307 танків і САУ.

Німецьке командування не збиралося залишати оточене угруповання сам на сам з радянськими військами. Е. Манштейн сподівався могутніми ударами танкових дивізій прорвати фронт оточення і відновити становище. Поставання оточених військ боеприпасами, продовольством і паливом здійснювалось транспортною авіацією. Стан оточених військ постійно погіршувався. Про це свідчить і той факт, що з 6 лютого в оточених військах було припинено надання відпусток. Виникли труднощі з продовольчим забезпеченням, було зроблено спробу забезпечити харчування за рахунок місцевих жителів. Проте оточене угруповання не втратило боєздатності. Військам 27-ї армії доводилося відбивати потужні атаки ворога на внутрішньому фронті в районі Стеблева. Поданий радянським командуванням 8 лютого ультиматум про припинення опору німці відхилили.

11 лютого противник зробив чергову, найбільш серйозну спробу прорватися до оточеного угруповання. Після підтягнення до зовнішнього фронту оточення 8-ми танкових і 6-ти піхотних дивізій, ворог спробував здійснити прорив у вузькій (14 кілометрів) смужі фронту чотирма танковими (танкова дивізія СС "Адольф Гітлер", 17-та, 1-ша, 16-та) і двома піхотними (34-та, 198-ма) дивізіями з району Ризино в напрямку на Лисянку²⁹. На ділянці прориву радянські стрілецькі полки та частини артилерії не відступили і були знищені на позиціях. У 6-й ТА до кінця 11.02.44 залишалось 70 танків³⁰. Оточене угруповання завдало удару на зустріч з району Корсунь-Шевченківський на Стеблів – Шендерівку.

Прорив військ противника викликав занепокоєння Ставки Верховного Головнокомандування. 12 лютого Й. В. Сталін поклав керівництво усіма військами на внутрішньому фронті оточення на І. Конєва, а командувач 1-го українського фронту М. Ватутін був відправлений з району проведення операції під Шепетівку. Г. К. Жуков отримав суворе стягнення і директивою Ставки за №220022 був усунутий від загального керівництва операцією та призначений відповідальним за недопущення подальшого прориву німців на зовнішньому фронті³¹.

До 15 лютого танкові частини генерала Хуббе в 3-х кілометрах західніше Лисянки, а війська Штеммермана вели бій за села Петрівська Гута та Комарівка. Відстань між деблокуючим та оточеним угрупованням скоротилась до 5 – 7 км. Прорив з кільця відбувся за складних погодних умов (різке зниження температури та хурделиця) в ніч з 16 на 17 лютого. На ділянці до 4-х км у прорив пішло до 50 тисяч вояків вермахту та СС. Бойовище було жахливим. При прориві загинув і сам В. Штеммерман. Радянські джерела повідомили про повне знищення оточеного угруповання (55 тис. чол. вбитими та 18 тис. полоненими). Проте це не відповідає дійсності. Е. Манштейн повідомляє, що з оточення вирвалось 30–32 тис. чоловік³². "...Манштейну вдалося вивести із котла біля 35 тис. чол., але втрати, особливо артилерії, були величезні. Більшість гармат змушені були кинути на дорогах" – відзначає бувший генерал німецької армії Ф. фон Меллентін³³. Про це пише і Тіппельскірх: "оточені корпуси змушені були кинути всю важку зброю, артилерію і більшу кількість спорядження останнім відчайдушним кидком пробитися до своїх військ. Із оточення вийшло лише 30 тис. чол.³⁴. О. Лисенко в роботі "Безсмертя. Книга пам'яті України 1941 – 1945 рр." зазначає: "Майже 50 тисяч солдат та офіцерів вермаху було вбито й поранено. Всього 30 тис. гітлерівців ціною неймовірних зусиль зуміли вирватися з кільця, залишивши усю важку зброю"³⁵.

До кожної з цих цифр можна ставитися по-різному. Це питання потребує серйозного дослідження. Сучасний український дослідник Корсунь-Шевченківської операції А.Я. Сало за документованими даними фіксує перебування в базових таборах для "оточенців" під Уманню близько 30 тис. німецьких вояків³⁶.

Питання кількості німецьких військ, яким вдалося вирватися з оточення напряму пов'язане з питанням кількості втрат. Радянська сторона заявила про 55 тис. убитих та понад 18 тис. полонених. Однак вивчення документальних матеріалів, в яких обліковані поховання німецьких солдат, вже за першими результатами дозволяють виявити сумнів відносно втрат німців. Ці документи виявлені автором під час роботи над матеріалом. Формуляр справ свідчить про їх введення у науковий обіг саме у цій статті³⁷. Всього в районі активних бойових дій по знищенню оточеного курсунь-шевченківського угруповання відразу по подіях обліковано трохи більше 10 тис. похованих німецьких воєнків. За організацію робіт по масовому похованню трупів та впорядкування могил голова Курсунь-Шевченківської районної ради був поданий до нагородження бойовим орденом Червоної зірки³⁸.

Втрати радянських військ: 24286 безповоротні, 55902 санітарні – всього 80188³⁹.

Аналізуючи хід двох (трьох) послідовних операцій 1-го та 2-го Українських фронтів на оточення ворожого угруповання в районі канівського виступу, слід визнати, що хоча їх результатом стала перемога радянських військ, проте “новий Сталінград” був не зовсім вдалим: масштаби катастрофи для ворога цього разу виявилися значно меншими, а втрати Червоної армії значними. Завдання надійної ізоляції ворожого угруповання і подальшого його знищення в операції повністю вирішити не вдалося. Поширена у вітчизняній історіографії версія про успішне та повне завершення ліквідації противника в районі Курсуня-Шевченківського підлягає серйозній корекції. В одному з останніх досліджень Курсунь-Шевченківської битви на основі аналізу та зіставлення джерел обох воюючих сторін аргументовано стверджується про вихід з оточення 25–35 тис. солдатів та офіцерів противника, які під час прориву залишили всю техніку і важке озброєння⁴⁰.

У проаналізованих операціях німецькими та радянськими військами застосована така форма їх проведення як оточення та знищення великих угруповань противника. Оточення досягалось способом розвитку наступу двох ударних угруповань на збіжних напрямках. І в 1941 і в 1944 році головні удари планувались на Умань, та в ході розвитку операції зміщувались. У 1941-му, у зв'язку з виходом

радянських військ з-під загрози оточення, – в глибину через Звенигородку, Тальне, Новоархангельськ на Первомайськ. У січні 1944-го, внаслідок нанесеного німцями контрудару в районах Вінниця, Погребище, запланована глибина ударів радянських ударних угруповань скоротилась, вони були спрямовані на Звенигородку.

В обох операціях вирішальну роль відіграли танкові та механізовані з'єднання, вони завершували прорив оборони противника, розвивали наступ в глибину та. Рухаючись назустріч один одному досягали пунктів зустрічі. Піхота, кавалерія та артилерійські з'єднання розвивали успіх, закріплювались на досягнутих рубежах та здійснювали бойові дії по знищенню оточеного угруповання. В уманській операції німці піхотними з'єднаннями прикрились від контрударів 26-ї армії, а танкові дивізії спрямували на завершення оточення та ліквідацію групи генерала Понеделіна. У Курсунь-Шевченківській операції навпаки, радянське командування сили танкових армій спрямувало на зовнішньому фронті оточення, а загальновійськові армії та кавалерійський корпус використало для створення внутрішнього кільця.

У 1941 році в оточення потрапили дві радянські армії чисельністю більше 100 тис. чоловік, у 1944 – два німецькі корпуси – близько 80 тис. Радянські війська в умовах повного оточення здійснювали організований супротив з 2 до 7 серпня 1941 року. Німецькі – з 28 січня до 17 лютого 1944 року. Для здійснення деблокування групи Штеммермана командування групи армій “Південь” створило потужне танкове контрударне угруповання на основі 3-го танкового корпусу та зустрічними ударами вивело значну частину військ з оточення. Здійснити контрудар силами 2-го та 18-го мехкорпусів у 1941 році командуванню Південного фронту не вдалося. Оточені війська групи Понеделіна здійснювали прорив самостійно.

Курсунь-Шевченківська операція радянських військ 1944 року, як і операція німецьких військ в районі Умані у 1941 році за різних умов та результатів досягли перемоги. Якщо відійти від питання ефективності бойових дій, то правильним буде твердження – спільним в операціях на оточення є те, що перемогу здобула сторона яка володіла ініціативою.

Джерела та література

- 1 Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. / Под ред. А. Н. Грылева. – Вып. 1 (июнь – декабрь 1943 года) – М.: Воениздат, 1968. – С. 63,67.
- 2 Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 38 (11 – 22 июля 1941 года). – М.: Воениздат, 1958. – С. 138–155.
- 3 Сборник документов ВГК... Вып. 1. – С. 81.
- 4 Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі - ЦАМО РФ), ф. 228, оп. 701, д. 4, л. 107, 111–113.
- 5 Сборник документов ВГК... Вып. 1. – С. 86–87.
- 6 ЦАМО РФ, ф. 228, оп. 701, д. 4, л. 115.
- 7 ЦАМО РФ, ф. 251, оп. 646, д. 4, л. 92–97.
- 8 *Мошанский И.Б.* Битва за Киев. 7 июля – 26 сентября. – М.: Яуза, БТВ-Книга, Эксмо, 2008. – С. 22–54.
- 9 *Муковський І. Т., Лисенко О. Є.* Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Пошуково-вид. агентство “Книга пам’яті України”, 1996. – С. 85
- 10 *Бешанов В.В.* Десять сталинских ударов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2005. – 768 с.
- 11 Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: Воениздат, 1961 – С. 623.
- 12 Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. – М.: Арбизо, 1995. – Т. 1. – С. 318.
- 13 Стратегические решения ... – С. 541
- 14 *Гриневич В. А.* Національні проблеми в Червоній Армії в період визволення України від німецько-німецьких загарбників (грудень 1942 – жовтень 1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.02 / Інститут історії України АН України. – К., 1994. – 16 с.; *Рибченко Л.В.* Радянські військові мобілізації 1943 року на території Лівобережної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – 16 с.
- 15 ЦАМО РФ, ф. 240, оп. 2772, д. 26, л. 58–64.
- 16 *Мюллер-Гиллебранд Б.* Сухопутная армия Германии 1933–1945: В 3 т.: Пер. с нем. – М.: Воениздат, 1976. – Т. 3: Война на два фронта. – С. 168–190.
- 17 *Захаров М. В.* Канны на Днепре // Военный вестник. – 1969. – № 1. – С. 13–15.
- 18 *Жуков Г. К.* Воспоминания и размышления: В 3 т. – 9-е изд. – М.: АПН, 1988. – Т. 3. – С. 94.
- 19 *Хруленко І.П.* Житомирсько-Бердичівська наступальна операція 1943–1944 років // Україна в полум’ї війни. 1941–1945. – К.: Україна, 2005. – С. 251–260.
- 20 Сборник документов ВГК... Вып. 3. – С. 286.
- 21 Стратегический очерк ... – С. 632–633.
- 22 *Кром М.Г.* Кіровоградська наступальна операція 1944 року // Україна в полум’ї війни. 1941–1945. – К.: Україна, 2005. – С. 261–270.
- 23 Стратегические решения ... – С. 482.
- 24 *Москаленко К. С.* На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: В 2 кн. – М.: Наука, 1973. – Кн. 2: 1943–1945. – С. 232–235.; Стратегические решения ... – С. 481.
- 25 Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. Вып. 4 (Январь 1944 года – август 1945 года) / Под ред. А. Н. Грылева. – М.: Воениздат, 1968. – С. 11.
- 26 Стратегические решения ... – С. 482.
- 27 Сборник документов ВГК... Вып. 4. – С. 9–10.
- 28 *Конев И. С.* Записки командующего фронтом. – М.: Воениздат, 1991. – С. 100.
- 29 Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. — Department of the Army, Washington, DC 1952
- 30 *Строева А. Т.* Шестая танковая и ее командарм. – К.: Молодь, 2000. – С. 95.
- 31 ЦАМО РФ, ф. 132-А, оп. 2642, спр. 13, арк. 201–202
- 32 *Манштейн Э.* Проигранные победы. – М.: Центрполиграф, 2009. – С. 523.
- 33 *Меллентин Ф.В.* Танковые сражения 1939–1945 гг: боевое применение танков во Второй мировой войне: /Пер. с нем. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – С. 334.
- 34 *Типпельскирх К.* История Второй мировой войны: Пер. с нем. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956.
- 35 *Лисенко О.* Корсунь-Шевченківська битва. Безсмертя. Книга Пам’яті України 1941 – 1945. – К.: “Книга Пам’яті України”, 2000. – С. 323.
- 36 *Сало А.Я.* Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 “військова

- історія” / А. Я. Сало. – К., 2005. – С. 14.
- 37 Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 166, оп. 3, спр. 349. Ведомости, сведения о захоронении воинов Красной Армии, партизан, погибших в Корсунь-Шевченковском районе Киевской области, уходе за братскими могилами. Сведения о захоронении трупов вражеских солдат и офицеров и о приведении в санитарное состояние территории. – 198 арк
- 38 ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 349. Списки, сведения о воинах Красной Армии захороненных в селах Корсунь-Шевченковского района Киевской области. Приказ №106 Наркома обороны СССР от 4 апреля 1942 г. об уборке трупов вражеских солдат. Отчет о захоронении немецких солдат. – 130 арк.
- 39 Памяти павших. Великая Отечественная война 1941–1945. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – С. 102.
- 40 Сало А. Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. – К., 2005. – 20 с.

Валерий Грицюк

Операции с окружения на Правобережной Украине 1941/1944 г.г.

В статье проанализированы операции по окружению крупных группировок противника, проведенные немецкими и советскими войсками в 1941 и 1944 годах на Правобережной Украине.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Уманская оборонительная операция, Корсунь-Шевченковская наступательная операция.

Valery Hrytsiuk

Operations on encirclement in Right-bank Ukraine, 1941-1944

Operations on an environment of enemy's large groupings carried out by German and Soviet armies in 1941 and 1944 in Right-bank Ukraine are analyzed in article.

Key words: the Second World War, Uman defensive operation, Korsun-Shevchenkovo offensive operation.

